



Naturvårdsenheten
Per Folkesson
0155-26 40 00

Datum

2008-12-15

Dnr

511-10023-2004

Skötselplan för Stenhammars naturreservat



Foto: Per Folkesson

Postadress
611 86 NYKÖPING

Besöksadress
Stora torget 13

Telefon
0155 26 40 00 växel

Telefax
0155 - 26 46 80

E-post
lansstyrelsen @d.lst.se

Organisationsnr
202100-2262

Postgiro
35174-2

Bankgiro
5051-8653

Internet
www.d.lst.se

Innehållsförteckning

<i>BESKRIVNING AV RESERVATET</i>	3
1. Syfte med reservatet	3
2. Uppgifter om reservatet	3
3. Naturgeografiska förhållanden	5
4. Historisk och nuvarande markanvändning	5
5. Biologiska värden	5
6. Kulturhistoriska värden	6
7. Värden för friluftsliv och forskning	7
<i>PLAN FÖR RESERVATETS SKÖTSEL</i>	8
1. Skötselområden med bevarandemål och åtgärder	8
2. Fågelfaunan	15
3. Däggdjursfaunan	15
4. Friluftsliv	16
5. Byggnader	16
6. Jakt och fiske	16
7. Uppföljning	17
8. Sammanfattning och prioritering av skötselåtgärder	18
9. Förteckning över bilagor	19
10. Källförteckning	19

BESKRIVNING AV RESERVATET

1. Syfte med reservatet

Syftet med naturreservatet är att

- Bevara och vårda ett stort sammanhängande mosaiklandskap som består av blockiga moränryggar med barrnaturskog, ädellövskog, hassellund, öppna naturbetesmarker, betad strandäng samt vattenområden med strandmiljöer och grunda vikar.
- Upprätthålla gynnsam bevarandestatus för de i området utpekade naturtyperna, trädklädd betesmark (9070), boreonemorala ädellövskogar (9020) samt västlig taiga (9010).
- Strukturer som död ved och gamla grova träd ska förekomma i för livsmiljöerna gynnsam omfattning och typiska arter, som t.ex. mindre hackspett, fiskgjuse, knärot, ekspik, gul dropplav och veckticka ska ha gynnsamt tillstånd.
- Friluftsliv som grundar sig på allemansrätten ska kunna bedrivas i hela reservatet, och besökare ska kunna se och uppleva områdets typiska livsmiljöer och arter.
- Bevara ett för Sörmland typiskt herrgårdsskap av högt kulturhistoriskt värde.

2. Uppgifter om reservatet

Objektnummer

Län	Södermanlands län
Kommun	Flen
Socken	Flen
Areal	196,6 ha, varav 120,1 ha land
Natura 2000-område	Stenhammarsskogen (SE0220345) Lidaviken (SE0220227)
Naturgeografisk region	24: Svealands sprickdalsterräng med lerslätter och sjöbäcken.
Kulturgeografisk region	Mellanbygden

Uppskattade arealer av olika naturtyper i reservatet:

- Skogsmark	ca 68 ha, varav 63 ha produktiv skog
lövblandad barrskog	ca 33 ha
betad lövblandad barrskog	ca 13 ha
triviallövskog med ädellöv	ca 9 ha
ädellövskog	ca 13 ha
- Betesmark	ca 47 ha
- Åker	ca 5 ha

Datum

Dnr

2008-12-15

511-10023-2004

- Övrig öppen mark ca 1 ha
- Sötvatten ca 76 ha
- TOTALT ca 197 ha

Rapporterade Natura 2000-naturtyper enligt EU:s art- och habitatdirektiv:

- Västlig taiga (9010) Ca 12 ha
- Boronemorala ädellövskogar (9020) Ca 9 ha
- Trädklädda betesmarker (9070) Ca 3 ha

Prioriterade bevarandevärden

- Naturtyper *Trädklädd betesmark med grov ek och lind, ädellövskog, lövblandad barrskog med naturskogskaraktär.*
- Strukturer (landskapselement) *Fornborg. Intakt herrgårdsmiljö. Grova spärrgreniga ekar och lindar. Grova tallar med vid krona. Grov asp. Stående och liggande död ved i olika nedbrytningsstadium. Blockmarker med rik kryptogamflora.*
- Växt- och djursamhällen *Lavar, mossor, svampar och insekter knutna till grov ek och lind. Kärlväxter och insekter i näringsfattig naturbetesmark. Lavar, mossor och svampar knutna till barrblandskog med naturskogskaraktär. Hålhäckande fågelarter. Fladdermöss.*
- Arter *Fiskgjuse, mindre hackspett, spillkråka, stenknäck, läderbagge, kärnticka, bronssopp, stor aspticka, apelticka, vekticka, ekspik, grön sköldmossa, rödbrun blekspik, gul dropplav, knärot, ängsvädd, ormrot, darrgräs.*
- Friluftsliv *Anordningar för friluftslivet. Information om natur- och kulturmiljövärden.*

3. Naturgeografiska förhållanden

Naturreseptatet utgörs av ett variationsrikt och kuperat landskapsavsnitt som präglas dess historiska markanvändning och av den långa strandzonen mot sjön Valdemaren. Naturliga fodermarker med vidkronig ek och lind bryts av med lövrika skogsmarker på delvis starkt kuperad och blockrik mark. Några mindre våtmarker och kärr finns och några åkerdiken skär genom området.

Reservatet delas i tre delar av riksväg 55 och järnvägen mellan Flen och Katrineholm. Så gott som all mark inom reservatet har i någon mån tidigare nyttjats som slåtter- och betesmark, men de öppna markerna växte igen kraftigt under en period med svag eller ingen hävd under 1900-talet. Idag är betesmarkerna söder om järnvägen till stor del restaurerade och åter hävdade med bete, medan delen norr om järnvägen, närmast Stenhammars slott slutit sig till en ädellövskog och en lövblandad barrskog.

Berggrunden domineras av sedimentgnejs med ett mindre inslag av gnejsgranit. I området dominerar sandig-sandig/moig morän med ett inslag av glaciärra och isälvsavlagring. Det senare området är för länge sedan delvis utgrävt som en grustäkt.

4. Historisk och nuvarande markanvändning

Markerna kring Stenhammar bär tydliga spår av hur landskapet brukats under senaste århundradena, och det herrgårdslandskap som präglar naturreseptatet är till stora delar intakt. Den största förändringen som skett sen 1600-talet ligger i att ängsmarker odlats upp, ett exempel utgörs av den åkermark som ingår i reservatet öster om Lidaviken. Å andra sidan betas idag åter marker som genomgick samma uppodling, t.ex. de öppna betesmarkerna norr om Lidaviken.

Under perioder med svagare hävd under 1900-talet växte landskapet delvis igen, ekhagar slöt sig till lövskogsmiljöer och tidigare glesa skogsbeten kom att övergå till tätare produktionsskog. Idag har utvecklingen vänts, och stora restaureringsinsatser genomförts och åtföljts av återupptaget bete med egna djur på Stenhammar.

För en utförligare beskrivning, se Bilaga A; "Historisk markanalys över Stenhammars blivande naturreseptat"

5. Biologiska värden

Reservatet är en mosaik där naturbetesmarker med främst spärrgreniga ekar varierar med lövrika barrskogar och ädellövskogar som delvis har naturskogskaraktär, och där merparten ingår i någon av 13 registrerade nyckelbiotoper. Dessutom präglas hela reservatet av den långa strandzonen mot sjön Valdemaren. Just variationsrikedomen är i sig en viktig förutsättning för områdets höga biologiska värden, eftersom den skapar livsmiljöer för en lång rad arter som är beroende av olika miljöer under en komplex livscykel. Naturreseptatet ligger i ett område som pekats ut som en särskilt värdefull lövskogstrakt i ett nationellt perspektiv.

Skogen är som regel variationsrik och med stor åldersspridning. Inslaget av mycket gamla och grova träd är påtagligt, främst av ek, lind, tall och gran. Flera av de gamla och grova träden, framförallt lind, visar tydliga spår av hamling. De barrdominerade delarna har generellt längst kontinuitet som skogsmark och här finns relativt rikligt med död ved i form av torrträd, högstubbar och lågor i olika nedbrytningsstadier. I de delarna finns en artrik flora av

vedsvampar och mossor knutna till död ved och gamla träd. I storblockiga delar finns också en riklig moss- och lavflora knutna till den miljön. Löv- och ädellövmiljöerna har varierande utseende, och har huvudsakligen bildats genom igenväxning av marker som tidigare nyttjats för slåtter och bete. Tack vare en lång trädkontinuitet även i de marker som tidigare varit öppna fodermarker är åldersspridningen i trädskiktet idag stor även i dessa marker, den spontana igenväxningen har också resulterat i ett artrikt trädskikt. Även buskskiktet är mycket artrikt med hassel som dominerande art, med ett relativt stort inslag av skogstry och måbär samt utmed stränderna videarter. Här finns en artrik kärlväxt- och marksvampflora och en artrik lavflora i huvudsak knuten till gamla träd. Bohål och håligheter finns frekvent i hela området, främst i gamla ekar, lindar och aspar. Spillkråka och mindre hackspett häckar inom området. Dessutom finns ett stort antal vidkroniga träd, som är lämpliga som boträd åt stora rovfåglar.

De näringsfattiga naturbetesmarkerna hyser en typisk, artrik kärlväxtflora med arter som kattfot, ljungfrulin, knägräs och ängsvädd. Här finns också partier med rikliga förekomster av arter som ormröt, ängsskära, darrgräs och klasefibbla, som vittnar om att marken tidigare brukats som slåttermark. I och på de gamla ekarna med solbelyst stam lever en lång rad ovanliga och hotade insekter, svampar, lavar och mossor. I brynmiljöerna mellan de öppna betesmarkerna och skogsmarken finns värdefulla miljöer för flera insektsarter, bland annat dagfjärilar, som dessutom gynnas av ett variationsrikt buskskikt. Den ovanliga nattfjärilen Nagelspinnare har påträffats i bokskogspartiet i reservatets östra utstickare.

Fågellivet är mycket rikt i området, bland annat på grund av den stora variationsrikedomen bland naturtyper och arter, och en riklig förekomst av hålträd. Här finns också rikligt med bärande träd och buskar såsom aplar och hassel som är viktiga födoresurser för många fågelarter. Död ved i olika former och inslag av fuktiga miljöer ger föda åt insektsätande fåglar. Betade stränder och skyddade vatten i vikar och vassområden gynnar bland annat vadare och änder. Fiskgjusen häckar i strandlinjens grova tallar.

Påträffade rödlistade arter samt signalarter framgår av Bilaga B.

6. Kulturhistoriska värden

De kulturhistoriska spåren i reservatet är mest framträdande vid de lämningar som finns i form av fornborg, stenmurar, inskriptioner, gamla vägsträckningar, landåväg mm. Också den säregna 'siktgata' som grävts mellan Stenhammars slott och Valdemaren utgör ett tydligt kulturspår i landskapet. Därutöver ligger ett stort värde i det intakta herrgårdslandskapet, där den historiska markanvändningen är tydlig än idag. Indelningen av markerna i inäga och utmark liksom den stora förekomsten av äldre vidkroniga träd visar hur markerna nyttjades. Hela reservatet omfattar ett landskapsavsnitt som är typiskt för sörmländska herrgårdslandskap med många av dess värden kopplat till godsets utveckling och nyttjande av markerna. Kulturmiljövärdena i området tillsammans med naturvärdena utgör en helhet med få motsvarigheter i länet.

För en utförligare beskrivning, se Bilaga A; "Historisk markanalys över Stenhammars blivande naturreservat".

Datum

Dnr

2008-12-15

511-10023-2004

Lämningar inom naturreservatet som registrerats i fornminnesregistret (se bilaga D):

Beskrivning	RAÄ nr	Läge
Minnessten med inskription	Flen 9:1	Östra delen av Kohagen, ca 450m SV Stenhammars slott
Rund stensättning	Flen 12:1	Östra delen av Kohagen, ca 450m SV Stenhammars slott
Fornborg; Stenhammars skans	Flen 10:1	Skärsholmen, N väg 55
Stensättningsliknande bildning	Flen 41:1	Åsryggen öster om Lidaviken
Stensättning	Flen 13:1	Stavåsen

7. Värden för friluftsliv och forskning

Området ligger mycket bra till för att bli en värdefull tillgång för det rörliga friluftslivet. Närheten till Flens tätort gör området tillgängligt även för gående och cyklande besökare, och det böljande, variationsrika landskapet med sjön Valdemaren som fond gör det till ett mycket strövvänligt och vackert område. Riksväg 55 skär genom objektet och vid Stenhammars skans i den västra delen finns idag iordningställda rastplatser som kan fungera som en ingång till reservatet och en välbesökt informationspunkt.

I området söder och öster om Lidaviken restaureras gamla slätter- och naturbetesmarker. De goda möjligheterna till bland annat fågelskådning, svampplockning och promenader i naturskön miljö gör att antalet besökare antas öka. Anordningar som gör området mer tillgängligt för besökare såsom parkeringsplats, markerade stigar och rastplatser ska ställas i ordning. Även i reservatets norra del, genom Kohagen som nu utgörs av en sluten ädellövlund ska en markerad stig och ordnade rastplatser öka tillgängligheten för besökare. Även här kan besökare njuta av ett rikt fågelliv och en spännande flora. Här finns också flera kulturhistoriska lämningar som tydliggör områdets historiska ursprung i herrgårdslandskapet.

Sveriges Lantbruksuniversitet bedriver flera olika forskningsprogram på Stenhammar kopplade till bland annat avel och naturvärden i betesmark. Inom reservatet ska även i framtiden beredas möjlighet till sådan forskning, i den grad det inte strider mot reservatets syften i större omfattning. I synnerhet forskning kring utveckling av flora och fauna i restaurerade betesmarker kan vara lämplig att bedriva i området.

PLAN FÖR RESERVATETS SKÖTSEL

1. Skötselområden med bevarandemål och åtgärder

Reservatet är indelat i 10 skötselområden, se skötselplanekartan bilaga C. Skötselområdena är:

1. Lövblandad barrskog med naturskogsmål
2. Ädellövskog
3. Triviallövskog med ädellövinslag
4. Trädklädd betesmark, ekhage med inslag av lind
5. Betad lövblandad barrskog
6. Betad strandäng
7. Öppet vatten
8. Åkermark
9. Tomtmark
10. Övrig mark

Skötselområde 1: Lövblandad barrskog med naturskogsmål (totalt ca 33 ha)

Beskrivning

Delvis äldre barrskog med ett rikt inslag av lövträd och död ved i olika former och nedbrytningsstadier. Här finns också inslag av kuperad och storblockig terräng med rikligt mossbevuxna klippblock samt låglänta fuktiga kärrpartier med sumpskogskaraktär. Större delen av marken ingår i någon av fyra registrerade nyckelbiotoper, som pekat ut en lång rad signalarter och hotade arter som är knutna till den speciella miljön, till exempel talltagel, tallticka, grangräticka, stor aspticka, fällmossa, lunglav, gammelgranslav och koppartaggsvamp. De skogsbevuxna höjdryggarna väster om Stenhammars slott ingår i Natura2000-området Stenhammarsskogen (SE0220345).

Bevarandemål

- ❖ Arealen "Västlig taiga" ska bibehållas.
- ❖ Inslaget av död ved (torrakor, vindfällan, lågor grenar, kvistar och stubbrester) ska långsiktigt öka. Relationen död/levande ved ska vara minst 1/5
- ❖ Hela arealen ska ha ostörd hydrologi.
- ❖ För naturtypen typiska arter (t.ex. linnea, knärot och garnlav) ska inte minska i utbredning

Skötselåtgärder

Löpande skötsel:

- Sparsamt med mindre luckhuggningar där kronbråtar lämnas ska gynna lövföryngring (efterliknar stormfällning och insektsangrepp)
- Äldre vidkroniga tallar ska gynnas genom att konkurrerande yngre gran och tall huggs bort (efterliknar brand)

Skötselområde 2: Ädellövskog (totalt ca 13 ha)*Beskrivning*

De olika delarna av reservatet som idag utgörs av mer eller mindre sluten ädellövskog har olika ursprung, och därmed varierande karaktär och naturvärden. All ädellövskog norr om järnvägen ingår i Natura2000-området Stenhammarsskogen (SE0220345).

Den ädellövskog som ligger väster om Stenhammars slott utgörs av en före detta betesmark kallad Kohagen där trädskiktet slutit sig, och som nu har karaktär av ädellövskog dominerad av medellålders ek. Marken här är delvis mullrik och har en ganska rik vårflora. Buskskiktet utgörs av hassel. Området innehåller flera värdefulla kulturspår, däribland en stensatt landåväg, ett system med stenmurar och ett par minnesstenar med inskriptioner. Här finns också en siktgata som grävts och röjts fram för att skapa fri sikt från slottet mot sjön.

Den ekbevuxna udden mellan kohagen och järnvägen är en lövängsrest som idag har mycket höga naturvärden knutna till de gamla och grova ekarna, men också till äldre asp som vuxit in sen hävden upphörde. Här har bland annat arterna veckticka, kärnticka, gul dropplav och rödbrun blekspik påträffats. Området är utpekad som nyckelbiotop.

I sydöstra delen av naturreservatet finns ett ädellövskogsområde som domineras av bok, men också har betydande inslag av gammal och grov asp. Området genomkorsas av körvägen över Stavåsen, och är utpekad som naturvärdesobjekt.

Skötselåtgärderna syftar till att bevara och utveckla ädellövskogens naturvärden, samtidigt som kulturlämningar hålls synliga, de vidkroniga ekarnas kronor hålls någorlunda fria från konkurrerande träd samt områdets hålls tillgängligt för besökare.

Bevarandemål

- ❖ Arealen ädellövskog ska bibehållas
- ❖ Inslaget av död ved ska långsiktigt öka. Relationen död/levande ved ska vara minst 1/5
- ❖ Krontäckningen av träd och buskar ska vara minst 75 %
- ❖ Återväxten av områdets ädellövträd ska säkras
- ❖ Inslaget av gran får inte överstiga 5 % av trädslagsfördelningen
- ❖ Ädellövträd ska utgöra > 50 % av vedväxtbeståndet i högre samt lägre skikt.
- ❖ För naturtypen typiska arter (trolldruva, blåsippa och vårärt) ska förekomma inte minska i utbredning
- ❖ Kulturlämningar såsom landåvägen, stenmurarna och stenar med inskriptioner hålls fria från igenväxning
- ❖ De stigar som anläggs i området ska vara strövvänliga, och fria från träd och buskvegetation

*Skötselåtgärder**Restaureringar:*

- Försiktig frihuggning för att gynna äldre, vidkroniga ekar
- Röjning av gran
- Röjning för att synliggöra kulturspår

Löpande skötsel:

- Återkommande röjning för att förhindra invandring av gran

- Återkommande röjning kring vidkroniga ekar
- Återkommande röjningar för att hålla kulturspår fria från igenväxning
- Sparsam luckhuggning om det krävs för att säkerställa föryngringen av ädellöv
- Återkommande röjningar längs anlagda strövstigar
- Veteranisering av ek och lind för att överbrygga kontinuitetsglapp
- En del av veden från huggningar skall lämnas kvar i området högviss i både soliga och skuggiga lägen

Skötselområde 3: Triviallövskog med ädellövinslag (totalt ca 9 ha)

Beskrivning

Lövdominerad skog med asp, ek, tall, gran och björk som tidigare utgjorts av en glesare, lövträdklädd betesmark. Efter att betesepoken upphört har trädsiktet slutit sig och området börjat utveckla betydande naturvärden kopplade bland annat till en rik förekomst av död asp- och granved i olika former och nedbrytningsstadier. Huvuddelen är registrerade som nyckelbiotop respektive naturvärdesobjekt.

Bevarandemål

- ❖ Variationen i trädsiktets sammansättning ska bevaras
- ❖ Inslaget av död ved ska långsiktigt öka. Relationen död/levande ved ska vara minst 1/5
- ❖ Antalet hålaspar ska bestå eller öka
- ❖ Skogen ska ha en mjuk, brynformad övergång mot öppen betesmark, som domineras av lövträd och buskar (norra delen)

Skötselåtgärder

Restaureringar:

- Gran huggs och röjs mot betesmark för att skapa en mer brynbetonad övergång mellan skogsmark och betesmark (norra delen)
- Stängseldragningen justeras så att brynet ingår i betesmarken (norra delen)
- Vidkronig ek och lind frihuggs försiktigt

Löpande skötsel:

- Sparsamt med små luckhuggningar där kronbråtar lämnas ska gynna lövföryngring (efterliknar stormfällning och insektsangrepp)
- Återkommande röjning om det behövs för att motverka att granen blir för dominant
- Återkommande röjning för att hålla grov och vidkronig ek och lind någorlunda fri från trängande träd och buskar
- Kronavlättningsavverkning av lind och ek med hamlingsspår ska övervägas

Skötselområde 4: Trädklädd betesmark, ekhage med inslag av lind (totalt ca 45 ha)*Beskrivning*

Trädklädd betesmark med grova, spärrgreniga ekar och ett rikt buskskit med flera blommande och bärande arter såsom hassel, vildapel och nypon. Här finns en hävdgynnad flora med en lång rad arter som är typiska för näringsfattiga slåtter- och naturbetesmarker. Flera ovanliga och hotade lavar, mossor och svampar som är beroende av gamla och grova träd har också påträffats. Föryngringen av ek varierar i olika delar, och kan behöva förstärkas genom aktiva åtgärder. Söder om Lidaviken finns de äldsta och mest värdefulla ekarna och lindarna i området, som delvis består av Natura2000-objektet Lidaviken (SE0220227). Här finns också kulturspår i form av en stenmur längs en äldre körväg och en stensättning. I området finns gott om hassel, varav en del buketter är gamla och innehåller en del död ved. Hasseln har sannolikt nyttjats för lövtäkt tidigare.

Bevarandemål

- ❖ Arealen trädklädd betesmark ska bestå
- ❖ Minst 95% av betesmarken ska vara väl avbetad vid betessäsongens slut
- ❖ Krontäckningen av träd och buskar ska vara mellan 25 % och 75 %, dock lägre i de delar som idag är helt öppna, t.ex. norr om Lidaviken
- ❖ Igenväxningsvegetation ska inte förekomma, i synnerhet på fornlämningar och andra kulturspår
- ❖ Inslaget av gran får inte överstiga 5 % av trädslagsfördelningen
- ❖ Ekar med en stamomkrets av 3 meter ska samtliga vara frihuggna
- ❖ Kontinuiteten i trädskiktet ska säkras, och åldersspridningen på ek vara jämnt fördelad
- ❖ Hasseln ska bestå både av gamla buketter som lämnas helt och av grupper som föryngras återkommande
- ❖ De för naturtypen typiska arterna (t.ex. gul dropplav och rödbrun blekspik) ska öka i antal och utbredning
- ❖ Död ved ska öka till i genomsnitt 15 m³ per hektar

Skötselåtgärder

Restaureringar:

- Restaureringsinsatserna öster och sydöst om Lidaviken slutförs

Löpande skötsel:

- Årligt bete i enlighet med miljöstödsåtagande
- Röjning av sly samt betesputsning om/när så krävs för att förhindra igenväxning och skadlig ansamling av förna. Det är angeläget att spara ett rikt inslag av blommande och bärande buskar i allmänhet, och taggiga buskar som kan fungera som betesskydd kring ekplantor i närheten av äldre ekar
- Föryngringen av ek säkras genom aktiva åtgärder i områden med dålig återväxt
- Död ved från ek och lind lämnas i området i form av högar i både soliga och skuggiga lägen
- Veteranisering av ek och lind för att överbrygga kontinuitetsglapp
- Kronavlättningsavverkning av lind och ek med hamlingsspår ska övervägas

- Om förutsättningar finns ska nyhamling av ung lind övervägas
- En femtedel av hasseln förnygras vart femte år. De äldsta buketterna lämnas orörda

Skötselområde 5: Betad lövblandad barrskog (totalt ca 13 ha)

Beskrivning

Lövblandad barrskog med varierande ursprung, merparten har använts för slåtter och bete och haft ett mer öppet, lövdominerat trädskikt. Spår av detta finns bland annat i form av äldre, vidkronig ek och lind, varav en del även visar spår av hamling. Gemensamt för markerna är att de samlade naturvärdena inte gynnas av att trädskiktet glesas ur till en betesmark med mer öppen karaktär. Den skogbevuxna åsryggen mellan Lidaö och väg 55 är utpekad som naturvärdesobjekt, med höga naturvärden knutna bland annat till grov asp och tall. I det södra området finns flera fuktiga partier, bland annat al- och starrkärr. Ett extensivt bete är positivt för att upprätthålla områdets naturvärden, bland annat genom att luckigheten bevaras.

Bevarandemål

- ❖ Årligt bete i minst 80% av området
- ❖ Skogen ska vara luckig, med ett variationsrikt buskskikt
- ❖ Vidkronig ek, lind och tall skall vara fria från konkurrerande träd och buskar
- ❖ Mängden död ved i olika former ska öka till 10 m³ per hektar, och utgöras av både stående och liggande ved, fördelat på olika träslag.
- ❖ Markhydrologin ska vara ostörd
- ❖ Trädslagen rönn, asp och sälg ska utgöra 10-30% beståndet
- ❖ Minst 4 tallar per hektar, främst i strandnära lägen, ska stå så pass fritt att de kan utveckla en vid krona

Skötselåtgärder

Restaureringar:

- Stängsling och återupptaget bete
- Viss luckhuggning av framförallt gran i sydlägen för att gynna ett sol- och värmekrävande fältskikt och insektsliv
- Äldre ek och lind med hävdspår röjs fria från trängande träd och buskar

Löpande skötsel:

- Årligt bete
- Kring äldre tallar med vid krona, eller potential att utveckla sådan görs återkommande röjningar
- Röjning i den mån det behövs för att hålla luckor öppna
- Återkommande röjning för att hålla grov och vidkronig ek och lind någorlunda fria från trängande träd och buskar

Skötselområde 6: Betad strandäng (totalt ca 2 ha)*Beskrivning*

Fuktig till våt, starrdominerad strandäng längst in i Lidaviken som delvis vuxit igen med salix. Åtgärderna i området skall också omfatta strandpartiet ut mot Kyrkudden.

Bevarandemål

- ❖ Arealen betad strandäng ska vara minst 2 ha
- ❖ Stränderna på södra delen av Lidaviken ska vara fria från vass
- ❖ Hela arealen skall vid betessäsongens slut vara väl hävdad
- ❖ Antalet för naturtypen typiska fågelarter som häckar och rastar ska öka

Skötselåtgärder

Restaureringar:

- Röjning av all buskvegetation
- Fräsning av stubbar och tuvor om så behövs efter röjningen
- Eventuellt bränning av vegetationen
- Vassbekämpning från diket längst in i Lidaviken till Kyrkudden

Löpande skötsel:

- Årligt bete, optimalt med sent betespåsläpp (efter 1 juli) för att gynna fågellivet
- Röjning av eventuella slyuppslag
- Återkommande putsning/fräsning vid behov för att komplettera bete och/eller bekämpa tuvbildning

Skötselområde 7: Öppet vatten (totalt ca 76 ha)*Beskrivning*

Sjön Valdemaren ingår i Nyköpingsåns vattensystem och avvattnar ett 228 km² stort område. Sjön har en total yta på 6 km² och ligger 25 meter över havet. Det är en starkt flikig mesotrof (delvis eutrof) sprickdalssjö med ett flertal framträdande "spricklineament" i olika riktningar. Vattenkvaliteten är påverkad av mänsklig aktivitet främst genom utsläpp från industrier och hushåll i Flen men också från fritidsfastigheter kring sjön, vilket medfört att närsalthalterna är höga främst i sjöns östra del. Sjön har dock ett rikt växt- och djurliv med värdefulla strandzoner, en rik kärlväxt- och växtplanktonflora samt ett fågelliv med många arter som är direkt beroende av sjön. Valdemaren utnyttjas också flitigt av det rörliga friluftslivet, genom bland annat båtsport, bad och fritidsfiske.

Inom naturreservatet finns flera grunda vikar med rik vegetation som är viktiga för fiskföryngring och flera fågelarters häckning. Även fiskgjusen är starkt knuten till strandskogar med gamla, vidkroniga tallar.

Datum

Dnr

2008-12-15

511-10023-2004

Skötselområde 8: Åkermark (totalt ca 5 ha)*Beskrivning*

Den åkermark mellan Stavåsen och väg 55 som ingår i naturreservatet brukas av markägaren/arrendatorn, och berörs inte av reservatsskötseln. Naturreservatets föreskrifter reglerar bl.a. gödsling, kalkning och användandet av kemiska bekämpningsmedel.

Skötselområde 9: Tomtmark (totalt ca 0,2 ha)*Beskrivning*

Tomtmarken tillhörande Skärsholmen och Kamrerens badstuga berörs inte av naturreservatets skötsel.

Skötselområde 10: Övrig mark (totalt ca 0,3 ha)*Beskrivning*

Utgörs av små uddar och holmar i sjön Valdemaren där inga skötselåtgärder planeras.

2. Fågelfaunan

Fågellivet i området är mycket rikt, till stor del på grund av variationen av naturtyper och skötselintensitet, och det rika inslaget av gamla, grova träd med håligheter. Här finns allt från sjö och stränder som uppskattas av lommar, änder och vadare till betesmarker med olika karaktär och helt slutna skogsbiotoper där bland annat tättingar och hackspettar trivs. Det variationsrika landskapet skapar också mycket övergångszoner mellan de olika naturtyperna, där många fågelarter trivs. De rödlistade arterna mindre hackspett (VU), stenknäck (NT) och entita (NT) häckar sannolikt årligen i reservatet. Ett fiskgjusepar har häckat till och från under senare år.

Bevarandemål

- ❖ Minst två årliga häckningar av fiskgjuse
- ❖ Fler rastande arter knutna till en välhävdd strandäng i Lidaviken
- ❖ Ytterligare mål fastställs efter häckfågeltaxering

Skötselåtgärder

- Häckfågelstaxering genomförs
- Fler brynmiljöer skapas genom att övergångszoner mellan skog och betesmark huggs ur och betas
- Tillgången på äldre tallar lämpliga för fiskgjusens bobyggande säkerställs ffa genom röjningar av trängande yngre träd (efterliknar brand)
- Den igenvuxna strandängen i Lidaviken restaureras, och en större, trädfri yta skapas
- Betesputsning vid behov för att trycka ut vassbältet på betade stränder för att säkerställa en 'blå bård'
- Tillgången på hålträd säkerställs genom att gynna bl.a. grova ekar och äldre aspar
- Fuktiga miljöer som bl.a. producerar mycket insekter (fågelföda) värnas
- Två konstbon för fiskgjuse byggs, i syfte att gynna en återetablering av fiskgjuse i norra delen av reservatet. Insatserna ska föregås av en analys av möjligheterna att hysa två par i området.

3. Däggdjursfaunan

Den variationsrika miljön ger förutsättningar för en rik däggdjursfauna. Vid en inventering 1999 påträffades 6 arter av fladdermöss i landskapet kring Stenhammars slott; vattenfladdermus, långörad fladdermus, nordisk fladdermus, dvärgfladdermus, stor fladdermus och brandts- /mustaschfladdermus (arterna kunde inte skiljas med inventeringsmetoden). Det mosaikartade landskapet kring Stenhammar med rika inslag av vatten, fuktiga miljöer och grova träd med håligheter är en mycket passande miljö för fladdermöss, och det kan tänkas att fler arter påträffas vid ytterligare inventeringar av hela reservatsområdet.

Bevarandemål

- ❖ Antalet fladdermusarter i området ska bevaras eller öka

Skötselåtgärder

- Inventering av fladdermöss genomförs i hela reservatet
- Eventuella skötselåtgärder, utöver de landskapsvårdande åtgärder som genomförs ändå, planeras efter utförd inventering av fladdermöss

4. Friluftsliv*Beskrivning*

Området kring Stenhammars slott är ett uppskattat och flitigt nyttjat strövområde för Flensborna tack vare det vackra landskapet och tätortsnära läget. De delar som ingår i naturreservatet har hittills inte varit lika välbesökta, men det kan tänkas öka allt eftersom restaureringen av de igenvuxna betesmarkerna fortsätter och landskapet öppnas upp. I det variationsrika området finns mycket goda förutsättningar för lättillgängliga och skiftande naturupplevelser.

Bevarandemål (se karta bilaga D)

- ❖ Parkeringsplatser för besökare ska finnas öster om Holmängen, på båda sidor väg 55 i höjd med Stenhammars skans samt söder om väg 55 i höjd med Stavåsen
- ❖ Informationstavlor skall finnas vid ovan angivna parkeringsplatser, samt på Stavåsen och vid entrén till reservatet längs i norr
- ❖ En markerad stig från parkeringen öster om Holmängen till reservatets norra del ska finnas enligt kartbilaga D
- ❖ Två markerade vandringsstigar med rundslingor och rastplatser ska finnas i området; en i norra delen genom Kohagen och en i södra delen från Stavåsen till Kyrkudden
- ❖ En gångbro ska anläggas för gångstigarna genom Kohagen i reservatets norra del

Skötselåtgärder

- Ovanstående anläggningar ska ordnas och därefter kontrolleras/underhållas löpande
- Parkeringsplatsen norr om väg 55 vid Stenhammars skans byggs i samband med planerad ombyggnation av vägen

5. Byggnader*Beskrivning*

Inom reservatet finns byggnader på tre platser: Gården Skärsholmen som ligger strax öster om Stenhammars skans och arrenderas ut som sommarbostad, "Kamrerens badstuga" på Kohagens västligaste udde samt rester av fähus på Lida ö. Byggnaderna samt tomtmarken vid Skärsholmen berörs inte av reservatsskötseln, och naturreservatets föreskrifter ska inte utgöra ett hinder för markägarens underhåll av dessa.

6. Jakt och fiske

Jakten i området är inte reglerad i reservatsföreskrifterna, och ingår därmed heller inte i förvaltningen av naturreservatet.

7. Uppföljning

Uppföljning av bevarandemål

Länsstyrelsen ansvarar för att uppföljning av bevarandemål genomförs varje år för:

- Informationsskyltar
- Stigmarkeringar och rastplatser

Länsstyrelsen ansvarar för att uppföljning av bevarandemål genomförs vart 6:e år för:

- Typiska arter
- Utmärkning av reservatets gränser

Länsstyrelsen ansvarar för att uppföljning av bevarandemål genomförs vart 18:e år för:

- Utbredning av naturtyper
- Strukturer (död ved, grova träd, vidkroniga tallar, hålträd)
- Föryngring av ek
- Andelen rönn asp och sälg i skogsbestånden

Uppföljning av skötselåtgärder

Entreprenörer ansvarar för dokumentation av vilka åtgärder som genomförts och när de genomförts.

Länsstyrelsen ansvarar för att uppföljning av genomförda skötselåtgärder sker i slutet på varje år, de år då åtgärder genomförts.

Datum

Dnr

2008-12-15

511-10023-2004

8. Sammanfattning och prioritering av skötselåtgärder

Skötselåtgärd	När	Var	Prioritet	Finansiering
Frihuggning av ek, lind och tall	2009-2011, därefter återkommande var 10:e år	Skötselområde 1, 2, 3 och 5	2	Skötselanslag
Luckhuggning	2009-2011	Skötselområde 1, 3 och 5	2	Skötselanslag
Röjning för att synliggöra kulturspår	2009-2010 och därefter återkommande var 5:e år	Skötselområde 2 och 4	1	Miljöstöd och skötselanslag
Röjning av gran i lövskogar	2010-2012 och därefter återkommande var 10:e år	Skötselområde 2 och 3	2	Skötselanslag
Föryngring av hassel	2010-2012 och därefter vart 5:e år	Skötselområde 4	2	Skötselanslag
Röjning för att utveckla brynmiljöer	2010-2012	Skötselområde 3	3	Skötselanslag
Nya och justerade stängseldragningar	2009-2010	Skötselområde 3, 4 och 5	1	Skötselanslag
Bete	Årligen	Skötselområde 4, 5 och 6	1	Miljöstöd
Röjning och betesputsning för att komplettera bete vid behov	Årligen, vid behov	Skötselområde 4, 5 och 6	1	Miljöstöd
Restaurering av strandäng	2010-2012	Skötselområde 6	2	Skötselanslag alt. projektstöd
Röjning och uppmärkning av stigar	2009-2010	Friluftsliv	1	Skötselanslag
Anläggning av nya spänger och broar	2009-2010	Friluftsliv	1	Skötselanslag
Tillverkning och uppsättning av informationsskyltar	2009-2010	Friluftsliv	1	Skötselanslag
Anläggning av parkeringsplatser	2009-2010	Friluftsliv	1	Skötselanslag
Anläggning av rast- och grillplatser	2009-2010	Friluftsliv	1	Skötselanslag
Gränsmarkeringar	2008	Friluftsliv	1	Skötselanslag
Påfyllning av ved	Årligen, flera gånger per år	Friluftsliv	1	Skötselanslag
Renhållning	årligen	Friluftsliv	1	Skötselanslag
Kronavlättning av hävdpräglade grova träd	2010-2012	Skötselområde 3 och 4	3	Skötselanslag
Häckfågeltaxering	2009-2010	Fågelfauna, hela området	2	Skötselanslag

Datum

Dnr

2008-12-15

511-10023-2004

Konstbo för fiskgjuse	2009-2011	Fågelfauna	3	Skötselanslag
Inventering av fladdermöss	2009-2010	Däggdjur, hela området	2	Skötselanslag
Uppföljning av skötselåtgärder	Efter åtgärd	Samtliga områden	1	Skötselanslag
Uppföljning av bevarandemål	Enligt ovan	Samtliga områden	1	Anslag för uppföljning

9. Förteckning över bilagor

- A. Historisk markanalys över Stenhammars blivande naturreservat, framtagen av AKT Landskap på uppdrag av Länsstyrelsen hösten 2008
- B. Förteckning över rödlistade arter och signalarter som påträffats inom i naturreservatet
- C. Skötselplanekarta
- D. Karta över planerade friluftsanordningar samt registrerade fornlämningar

10. Källförteckning

AKT landskap, Historisk markanalys över Stenhammars blivande naturreservat, 2008.

Ekonomiska kartan över Sverige. Kartblad 09 698.

Gertz, J *Fladdermusinventering i Södermanlands län*, 2001.

Gärdenfors, U. ed. *ArtDatabanken, SLU, Uppsala. Rödlistade arter i Sverige 2005*. 2005.

Häradskarta. Kartlagd åren 1898-99.

Lantmäterimyndigheten Södermanlands län, 2006 *Fastighetsutredning Stenhammars naturreservat*.

Lantmäteriverket. *Flens socken. Geometrisk karta*. År 1685

Länsstyrelsen i Södermanlands län. *Beslut om bildande av Stenhammars naturreservat i Flens kommun*.

Beslutsdatum 081215

Länsstyrelsen i Södermanlands län. *Bevarandeplan för Natura 2000-område Stenhammarsskogen SE 0220345 Flens kommun*.

Länsstyrelsen i Södermanlands län. *Bevarandeplan för Natura 2000-område Lidaviken SE 0220227 Flens kommun*.

Länsstyrelsen i Södermanlands län. *Sörmlands natur, Naturvårdsplan*. Objekt nr 8243 (klass 1) och 8244 (klass II). 1991.

Länsstyrelsen i Södermanlands län. *Åtgärdsplan för bevarande av biologisk mångfald och kulturhistoriska värden i betesmarker och slätterängar*. År 2005. Kundnr. D4291.

Länsstyrelsen i Södermanlands län. *Program för bevarande av Natur och Kulturmiljövärden i odlingslandskapet*. 1995.

Länsstyrelsen i Södermanlands län. *Ängs- och betesmarksinventeringen, 2002-2004*. Utdrag ur databasen TUVÅ. 2005.

Länsstyrelsen i Södermanlands län. *Ängs- och hagmarker i Södermanlands län*. 1992.

Nordiska ministerrådet. *Naturgeografisk regionindelning av Norden*. NU-serien B 1977:34.

Riksantikvarieämbetet, *Fornlämningsregistret*. RAÄ Flen nr 9,10,12,13 och 41.

Rydberg, H. och Wanntorp, H-E. *Botaniska sällskapet i Stockholm. Sörmlands flora*. 2001.

Skogsstyrelsen Mälardalen, Bo Karlsson, *Naturvärdesbeskrivning Stenhammar*, 2003.

Skogsstyrelsen. *Nyckelbiotopsinventeringen*. År 1995.

Sveriges Geologiska undersökning. *Jordartskartan*. Digital utgåva. 1986.

Södermanlands Hembygdsförbund. *Sörmlandsbygden 1988*; 2 Årsbok utgiven av Södermanlands hembygdsförbund. 1988.

www.artportalen.se/birds. Artdatabanken, SLU, 2008 .

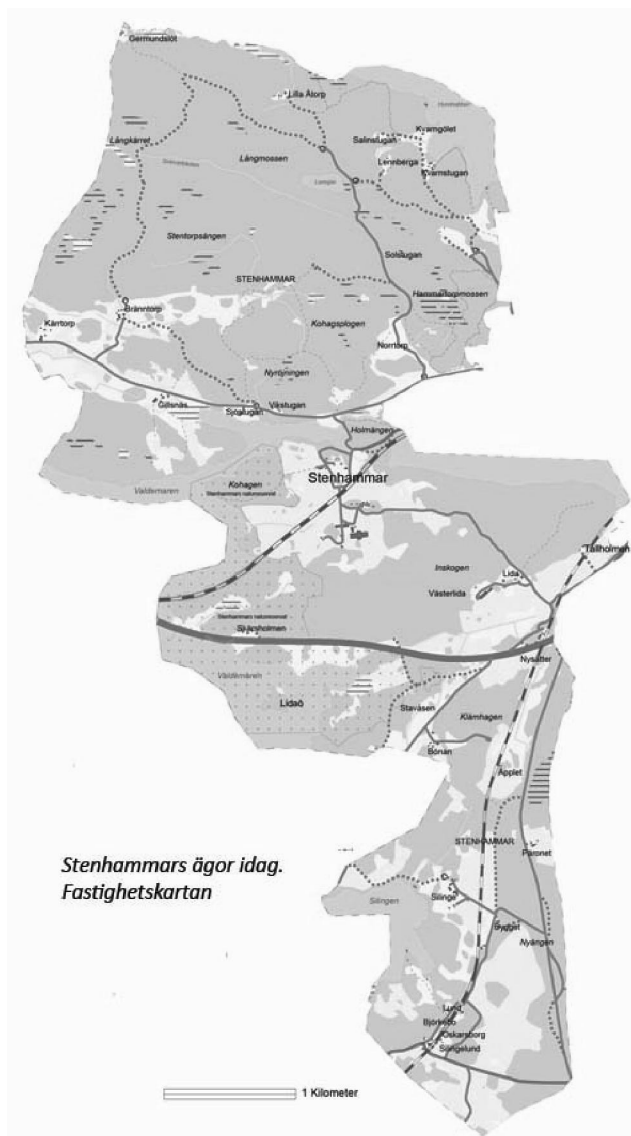
www.artportalen.se/bugs. Artdatabanken, SLU, 2008.

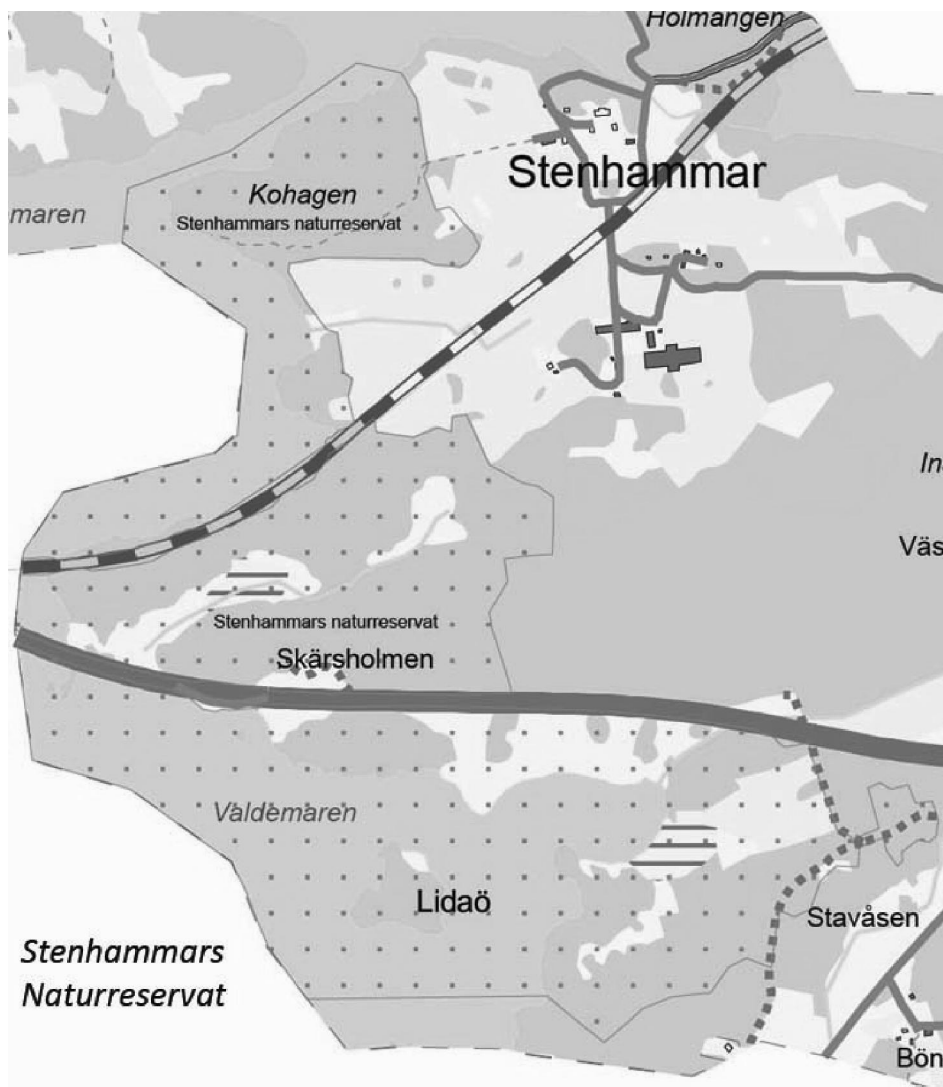
www.artportalen.se/plants, Artdatabanken, SLU, 2008.

Historisk markanalys över Stenhammars blivande naturreservat

Stenhammars gods ligger sydväst om Flen på den Sörmländska sjöplatån som kännetecknas av ett varierande sprickdalslandskap med öppna jordbruksmarker, sjöar och skogar. Ett starkt karaktärsdrag i området är de många herrgårdarna med tillhörande rationaliserade odlingsmarker, ädellövskogar och parkmiljöer. I landskapen är stora ekar ett vanligt förekommande inslag, både i betesmarker av hagkaraktär och som solitärer i odlingsmarken och vid vägkanter. Många av herrgårdarna härstammar från medeltida sätesgårdar men det var under stormaktstiden landskapet fick karaktären av planerat herrgårdslandskap då säteriprivilegierna blev kopplade till gårdens utseende och skötsel.

Stenhammars slottsbyggnad är beläget på en höjd mellan sjöarna Valdemaren och Orrhammaren med vida utblickar över det omgivande landskapet. Närmast huvudbyggnaden ligger det inhägnade park- och trädgårdsområdet och nedanför höjden breder odlingsmarken ut sig. Odlingsmarken kantas av lövskog och betesmarker bevuxna med i huvudsak ek, som sedan övergår i skogsmark. Norr om huvudgården, på andra sidan vattnet återfinns i huvudsak skogsmark, medan området söder om huvudgårdens åker och skog är mer uppbrutet av omväxlande odlingsmarker, ädellövskogslundar och skogsmarker.





Det område som innefattas i naturreservatet består i huvudsak av olika typer av skogs- och hagmark, även om en del odlingsmark och tidigare uppodlad mark ingår. I skogsmarken finns tydliga spår av tidigare markanvändning och godsekonomi i form av kraftiga stenmurar och igenvuxna stigar och vägdragningar som vittnar om tidigare betesdrift och rörelsemönster inom godset.

Gården Stenhammar härstammar från en medeltida sätesgård som gick under namnet Slädhammar. Var den medeltida huvudbyggnaden var belägen finns inga uppgifter om, men namnet Slädhammar har tolkats som "den sakta sluttande höjden"¹, något som passar väl in på landskapet kring dagens herrgårdsbebyggelse. Den nuvarande huvudbyggnaden uppfördes på mitten av 1600-talet och i samband med detta fick gården namnet Stenhammar. På 1600 – talet utsattes godset för ständerkommissionernas granskning och rå och rörsfriheten för flertalet arrendegårdar ifrågasattes. Av områdets tidigaste historia finns inte många spår. Inom området för naturreservatet finns en fornborg och enstakastensättningar som förefaller vara från järnåldern. Även övriga forntida lämningar inom godsets marker kan dateras till denna tid.

Historiskt sett erbjöd Stenhammars läge den rätta mångfalden av naturresurser som behövdes för att bygga upp ett inkomstbringande storgods. Storgodsekonomin var alltsedan medeltiden i allmänhet inriktad på boskapsskötsel vilket krävde en god tillgång på betesmarker och foderproducerande ängar. Godset kom med tiden att disponera stora markområden med

¹ Andersson J. Flen från by till stad. 1964

underlydande gårdar. Behovet av arbetskraft växte och inom godset utvecklades en omfattande torpbebyggelse med dagsverksskyldighet till huvudgården. Den historiska hävden har varit starkt styrande för artsammansättningen och den biologiska mångfald vi ser i området idag. Nedan följer en markhistorisk analys av Stenhammars gods i två tidsskikt.

Markanvändning 1685

Kartan från 1685 är en geometrisk delinering som visar godsets utbredning, markanvändning och underlydande gårdar och torp. I säteriprivilegierna ingick att godsen skulle vara ståndsmissigt arrangerade. Därför designades ofta hela landskapsrum för att manifestera gårdens och ägarens sociala särställning. Det var vanligt att sätesgården placerades så att den kunde urskiljas på långt håll med vida utblickar över det underliggande landskapet. Stenhammar förlades enligt tidens ideal på en höjd invid vattnet med utblick över den omgivande odlingsmarken. Huvudbyggnaden flankeras av flyglar och på slutningen ner mot dalgången anlades en park och trädgårdar. En källa från 1680 – talet var huvudgården även bebyggd med ett antal träbyggnader vid sidan av stenhuset.

Vid ankomsten till gården var också geometrin och perspektivlinjerna viktiga. Den långa raka vägen som anslöt till gården signalerade ingången till godsens marker och ledde blicken vidare mot sätesgården. Den utgjorde en lång huvudaxel i herrgårdsanläggningen som gav vackert anseende och ståndsmissig inramning för egendomen. Symmetrin var en styrande princip i herrgårdslandskapet, något som syns på Stenhammar genom byggnadernas placering i relation till vägarnas dragning i relation till trädgårdarna.

1685 var Stenhammars ägor mindre än idag, men på dess marker låg ett antal arrendegårdar och oskattlagda torp. Arrendegårdarna, eller rå och rörshemmanen, under Stenhammar vid denna tid var Lida, Sollida, Stavåsen, Brännertorp, Gillsnäs, Germundslöt och Kärrtorp. De torp som fanns under godset var Svarvarbäcken, Sämjan, Backstugan, Nysätter, Äpplet, Bönan och Skärsholmen. Torpen var både självständiga småjordbruk och bidrog samtidigt till herrgårdens försörjning genom dagsverken. Dagsverksskyldighet mot huvudgården omfattade i allmänhet ett antal dagsverken i veckan. Torpens små domäner begränsades av det hägnadssystem som omgav inägorna inom vilket små flikiga åkrar, ängar och hagar var belägna.

1685 gick huvudvägen in till gården rakt söderifrån. Åkermarken som brukades under Stenhammar var fördelad på två stora gårdar som låg på ömse sidor om vägen. Resterande odlingsmark inom ägorna hörde till de underlydande hemmanen och torpen. Jorden odlades i form av tvåsäte. Det innebar att hälften av åkern brukades årligen medan den andra hälften låg i träda och nyttjades för bete. Kartan från 1685 är schematiskt ritad, men på en karta från 1725 kan man se att inom åkergårdarna var odlingsmarken uppsplittrad genom ett nät av diken och renar.



Stenhammar 1685
Geometrisk delinatio

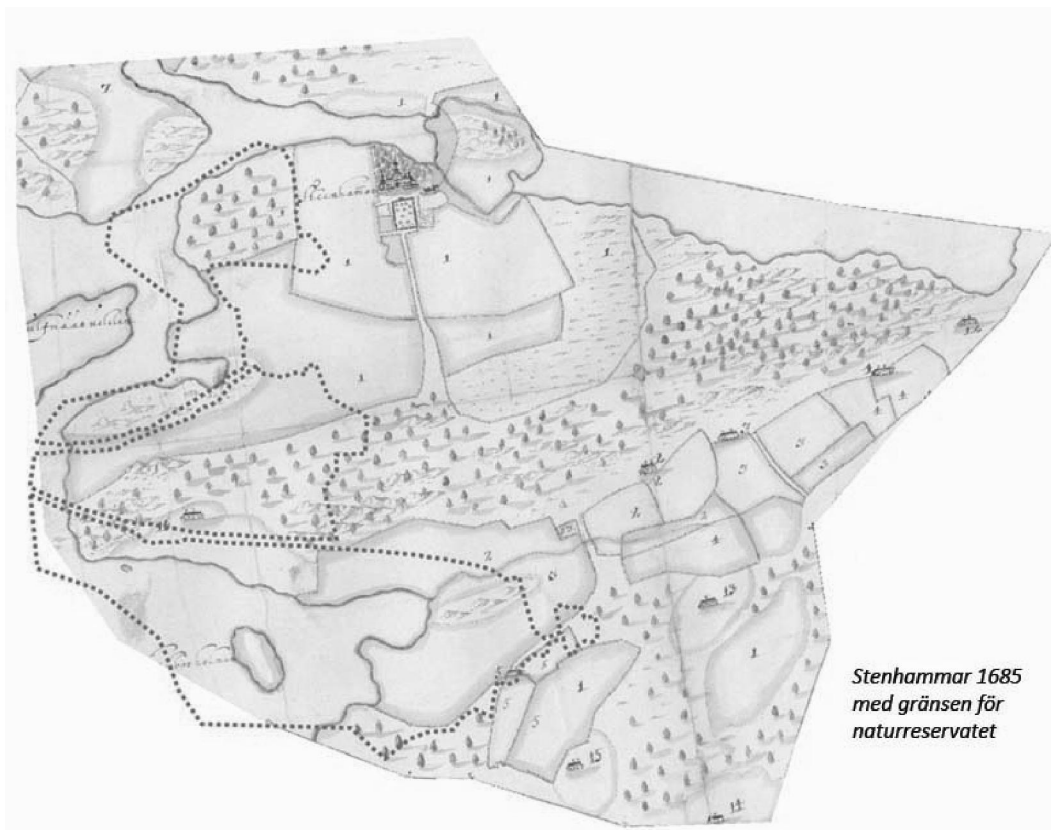
I det boskapsinriktade jordbruket utgjorde ängen en viktig resurs. Ängsslåtter och lövtäkt gav vinterfoder till boskapen, som i sin tur försåg åkrarna med näringstillförsel genom gödsel. Ängens storlek styrde hur många djur som kunde försörjas under vinterhalvåret och tillgången på gödsel påverkade på hur mycket åkermark som kunde odlas. Ängsmarken återfanns både i form av sidvallsängar på lägre liggande partier och fuktstråk i terrängen och som hårdvallsängar på torrare väl-dränerade marker. Ängens olika fuktighetsgrad påverkade höets näringsinnehåll och avkastning. Därför var det viktigt att få del av ängsmark med olika kvalitet. Torra hårdvallsängar gav ett näringsrikt foder men hade i regel lägre avkastning och gav därför mindre volymer. De fuktiga sidvallsängarna var högavkastande och gav större volymer, samtidigt som höet hade sämre näringsvärde. Det boskapsinriktade jordbruket satte sina spår i landskapet. Marken var på många sätt organiserad för att tillvarata foderresurserna. För att få höet att räcka till hela vintern var det viktigt att ta tillvara allt tillgängligt foder. På kartan från 1685 (se ovan) syns att ängsarealerna (grönmarkerade på kartan) är större än åkerarealerna.

Hagar och utmark

För betet stod flera möjligheter till förfogande. Nästan all mark nyttjades för bete någon gång under betessäsongen. Boskapen betade på trädesgårdarna, på ängen och åkern efter slåtter och bärgning och i beteshagarna. I en karta från 1725 beskriver lantmätaren de olika hagarnas och utmarkens användningsområden. I närheten av huvudgården i anslutning till åkermarken låg en kalvhage som uppges kunna föda fem kalvar, där intill ligger det skogsområde som kallas *Kohagen* på dagens fastighetskarta och som 1725 benämns som *Oxhagen* och brukas till oxbete om nätterna. Öster om huvudgården ligger *Kyrkhagen* som kan föda fyra hästar och söder om denna *Oxhagen* eller *Stubbhagen* som uppges kunna två par hästar och tre par oxar som har vatten hela sommaren.

Resten av hagarna hörde till de underlydande torpen och gårdarna. Torpens beteshagar kunde vanligtvis föda mellan 2-3 kor. I kartmaterialet finns bara knapphändiga upplysningar om hur utmarken nyttjats. Skogen erbjöd dock en mängd resurser som nyttjades samfällt av kungsgården med dess underlydande hemman. Skogen var en betesresurs som även nyttjades för lövtäkt, vedfångst, kolning, jakt och insamling av timmer och virke till byggnader och gärdesgårdar. Alltså kan man tänka sig en olikåldrig skog där bete, boskapstramp och plockhuggningar skapat en vegetation med träd och växter i olika utvecklingsstadier. Skogen var sannolikt luckig och ljus närmast inägorna där kreatursbetet och plockhuggningen var som mest intensivt, vilket skapade gradvisa övergångar mellan inägorna och utmarken. Det stora antalet inhägnade hagar som fanns inom ägorna kan dock tyda på att betet reglerats för att skydda utmarken från slitage och för att gynna virkesproduktion.

Vad gäller vägnät inom godset ger kartan från 1685 inte mycket vägledning. Huvudvägen in mot huvudgården är markerad, men genom skogsmarken finns inga rörelsemönster dokumenterade. Att huvudgården bands samman med arrendegårdarna och torpen samt med hagar och utmark i ett nät av vägar och stigar är dock högst troligt.



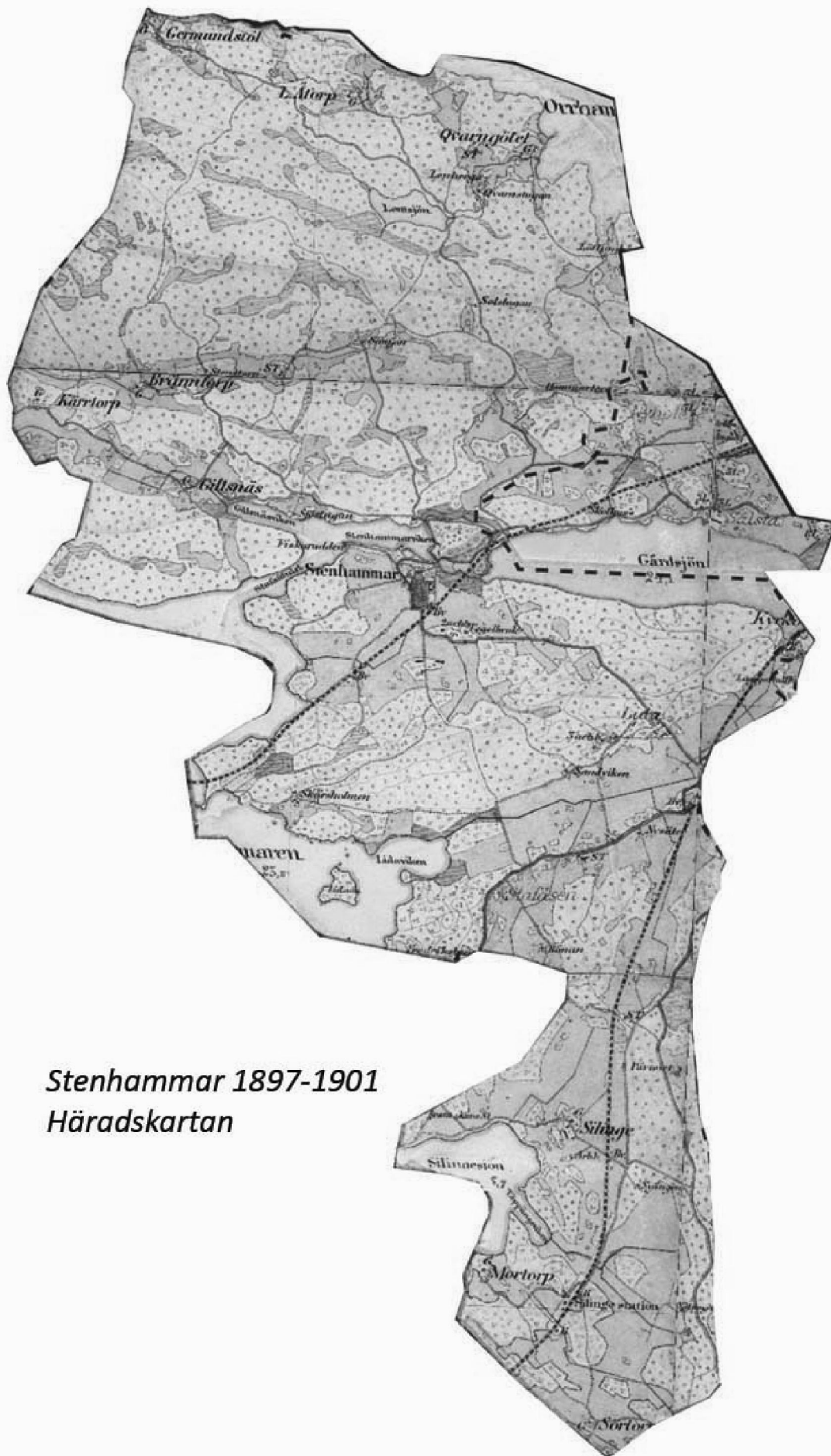
Det område som ingår i naturreservatet var 1685 (och även 1725) ängsmark, hagmark och skogsmark. Hela området betades och/eller användes till foderproduktion för betesdjuren.

Markanvändning 1897 - 1901

Mellan kartan från 1685 och Häradskartan har godsets ägor uttökats i söder och väster och innefattar 1897 – 1901 delar av det område där staden Flen idag ligger samt ett antal ytterligare arrendegårdar och torp söderut. Två järnvägslinjer har tillkommit på godsets ägor och huvudvägen in mot huvudbyggnaderna har flyttats till att löpa där den går idag in mot Flen. På ett skogsparti i åkermarken rakt söder om huvudbyggnaderna ligger vid denna tid ett tegelbruk, något som var vanligt på storgods. På en karta från 1825 ligger på samma plats ett *tegel och kalkbruk*. Från slutet av 1700 – talet blev det vanligt att större gårdar och säterier slog tegel för eget bruk. På de stora godsen fanns både tillgång på arbetskraft och gynnsamma förutsättningar för råvaru- och energiutvinning.

Jordbruket rationaliseras

Med jordbrukets ökade rationalisering kom 1700-talets landskapsmosaik att förändras. På häradskartan från början av 1900-talet har i stort sett all odlingsbar mark uppodlats. På de rationellt skötta storjordbruken hade foderodling på åkrar tidigt ersatt ängshöet. Med det moderna jordbruk



Stenhammar 1897-1901
Häradskartan

nu växt fram blev den naturliga ängen överflödigt som fodergivande markslag. Uppodlingar och igenläggning av ängar och våtmarker förändrade landskapet, både ekonomiskt och visuellt. Endast fragment av ängar fanns vid denna tidpunkt kvar invid huvudgården och invid sjöarnas vikar. Stora arealer äng hade lagts under plogen. Ängar som var olämpliga för odling förefaller istället ha omvandlats till betesmark. På häradskartan redovisas visserligen inte hävd i form av betes- eller hagmarker. Det är dock troligt att öppna till halvöppna marker (vita områden i kartan med litet inslag av trädsymboler) i stor utsträckning hållits öppna genom bete.

Åkerbruket intensifieras

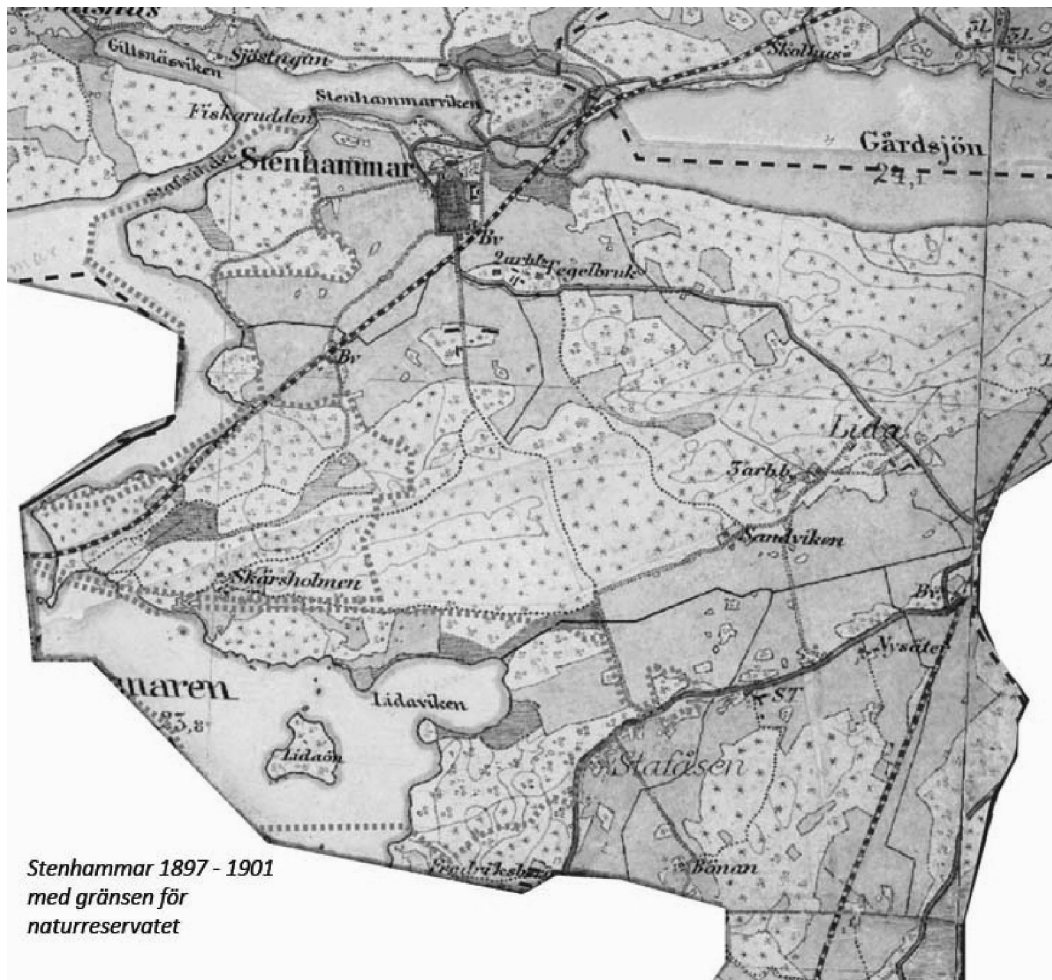
Vid 1900-talets början hade åkerbrukets intensifieras och det finmaskiga nät av öppna diken och renar som tidigare delade upp åkermarken försvann. Genom att små avvattningsdiken att täcktes över och större utfallsdiken grävts ut eller förstärkts skapades sammanhängande åkrar, vilket både rationaliserade markanvändningen och gav möjlighet till odling på tidigare sankar partier. Utdikningsprojekten krympte landskapets hydrologi och skärpte gränserna mellan torr och fuktig mark. Jordbrukets ökade mekanisering medförde också att man nu kunnat odla upp tidigare obrukbar mark i skogen. På Häradskartan är detta tydligt främst i det stora skogsområdet på godsets norra del där det verkar som åkerremсор har odlats upp i anslutning till våtmarker. Men även om odlingsmarken utökats avsevärt är det fortfarande möjligt att skönja 1700 - talets åkerformer och impediment i det senare tidsskiktet.

Skogens virkesvärde

Samtidigt som odlingsmarken expanderat kraftigt hade skogen börjat vandra in på övriga markslag. En större produktion av vallhö istället för ängshö fick återverkningar på skogsbetet. Även om det är svårt att bedöma huruvida marken betades utifrån kartbilden är det troligt att sommarbetet nu avtagit i betydelse och skogen blivit alltmer sluten. Skogen fick större betydelse för virkesproduktion. Skogsbete och virkesproduktion skildes åt och det traditionella mångbruket, där boskapsskötsel och skogsbruk blandades upplöstes. Kring Stenhammars åkermarker finns på häradskartan stora områden med lövskog markerade.

Godssystemets organisation och rörelsemönster

Stenhammars gods var en funktionell enhet där arrendegårdar, torp och huvudgård samverkade i storgodsekonomin. 1897 – 1901 har godsets ägor utökats med ytterligare arrendegårdar och torp utanför 1700 – talets ägogräns och ytterligare torp har tillkommit även inom de tidigare ägorna. I rak linje från herrgården är de stora ekonomibyggnaderna placerade på ett höjdparti centralt i odlingsmarken, på herrgårdsvägen tydligt avskilt från huvudbyggnaderna. Godsdriften medförde ett stort transportbehov och de funktionella sambanden mellan Stenhammar och de underlydande torpen och arrendegårdarna uttrycks genom det finmaskiga och intrikata vägnätet i området. Det småskaliga vägnätet förband inte bara torpen med varandra utan utgjorde också förbindelselänkar mellan de underliggande enheterna och huvudgården. Transportmönstret är ett uttryck för de produktionsmässiga relationerna i landskapet och innehåller viktiga bruksvärden, eftersom det till stora delar används än idag och bidrar till kontinuiteten i de historiska rörelsestråken.



Markanvändningen inom området för naturreservatet har endast delvis ändrats sedan kartan från 1685. Sidvallsängarna vid Lidaviken har delvis odlats upp, och så även Skärsholmens ängsmarker, men vad gäller skogsmarken kan man anta att den tidigare markanvändningen i form av betesdrift i skogsmark är densamma.

Den ekonomiska kartan från 1950 innehåller i stort sett samma markanvändning som häradskartan. Det alltmer rationaliserade jordbruket under 1900 – talet blev dödsstöten för den tidigare godsekonomin. Allt mindre arbetskraft behövdes inom jordbruket och markerna som tidigare tillhört arrendegårdar samt torpens odlingsmarker övertogs och brukades direkt av herrgården. Utbytet av varor och arbetskraft inom godset försvann men på flera håll i landskapet finns spår som vittnar om det tidigare produktionssystemet. De vägar som löpte genom skogsmarken mellan de underlydande enheterna och herrgården är idag reducerade till stigar och i skogsmarken löper hägnader som reglerade skogsbetet och skiljde de olika enheterna från varandra. I skogen kring Stenhammar finns även ett antal övergivna torp som vittnar om godscomplexets historiska organisation. År 1903 testamenterades egendomen till svenska staten med det villkoret att den skulle arrenderas ut till en svensk prins, företrädesvis hertigen av Södermanland. Enligt testamentet fick inte heller någon mark avsöndras eller avstyckas, något som har bidragit till att bevara godslandskapets prägel.

Avslutning – Stenhammars blivande naturreservat

Av den historiska markanvändningsanalysen framkommer att dagens landskap inom naturreservatet bär tydliga av hur landskapet brukats sedan 1685. Den största förändringen ligger i att de ängsmarker som tidigare låg vid Lidaviken och kring Skärsholmen odlades upp någon gång under 1800 – talet. De största kulturvärdena i detta område ligger i just det att markanvändningen i stort sett varit densamma fram till idag. Dessa värden förstärks ytterligare genom att detta är tydligt synbart i landskapet inom det blivande reservatet, inte bara genom materiella lämningar såsom hägnader och delvis igenvuxna vägar utan även genom det biologiska kulturarvet i form av uppluckrade skogsmiljöer med stort inslag av lövträd och ekbevuxna betesmarker. En del av de tidigare skogsbetesmarkerna betas än idag vilket ytterligare förstärker den historiska kontinuiteten.



Rester av tidigare markanvändning är de stenmurar som på flera håll löper genom skogsmarken och i gränse4n mellan odlingsmark och skog. Foto: Anne Philipson Jancke



De vägar som tidigare användes flitigt inom godset har idag reducerats till stigar. De visar på de tidigare relationerna i landskapet. Foto: Anne Philipson Jancke

Referenser

Kartmaterial

Lantmäterikarta:
By: Stenhammar
Län: Södermanlands län
Socken: Flens socken
Verkställd: 1685
Åtgärd: Geometrisk delination

Lantmäterikarta:
By: Stenhammar
Län: Södermanlands län
Socken: Flens socken
Verkställd: 1725
Åtgärd: Ägomätning
Akt: 04-FLJ-7

Lantmäterikarta:
By: Stenhammar
Län: Södermanlands län
Socken: Flens socken
Verkställd: 1825
Åtgärd: Mätning
Akt: 04-FLJ-31

Häradsekonomisk karta 1897-1901
Bladnamn: Sköldinge
Seriebeteckning: J-112-66-12

Häradsekonomisk karta 1897-1901
Bladnamn: Axelsberg
Seriebeteckning: J-112-66-7

Häradsekonomisk karta 1897-1901
Bladnamn: Flen
Seriebeteckning: J-112-66-13

Häradsekonomisk karta 1897-1901
Bladnamn: Malmköping
Seriebeteckning: J-112-66-8

Ekonomisk karta 1956
Seriebeteckning: J133_9G9i58

GSD – Fastighetskartan
Geografisk täckning: analysområdet

Förteckning över noterade arter

Bilaga B.
Dnr. 511-10023-2004

Tab. 1. Rödlistade arter, signalarter samt andra skyddsvärda arter registrerat i objektet. Rödlistekategori följer Gärdenfors, U. (ed.) 2005. *Rödlistade arter i Sverige 2005*. ArtDatabanken, SLU, Uppsala. (VU) = sårbar, (NT) = missgynnad. För insekter anger siffrorna antal individer i fällor om ej annat är angett. (S) = signalart enligt Skogsstyrelsen.

<u>Svenskt namn</u>	<u>Latinskt namn</u>	<u>Rödlistad/ signalart</u>	<u>Notering</u>
Svart trolldruva	<i>Actaea spicata</i>	(S)	
Missne	<i>Calla palustris</i>	(S)	
Lundbräsmå	<i>Cardamine impatiens</i>	(S)	
Rankstarr	<i>Carex elongata</i>	(S)	
Skärmstarr	<i>Carex remota</i>	(S)	
Gullpudra	<i>Chrysosplenium alternifolium</i>	(S)	
Knärot	<i>Goodyera repens</i>	(S)	Fridlyst
Blåsippa	<i>Hepatica nobilis</i>	(S)	Riklig
Springkorn	<i>Impatiens noli-tangere</i>	(S)	Tämligen riklig
Ormbär	<i>Paris quadrifolia</i>	(S)	
Grönpyrola	<i>Pyrola chlorantha</i>	(S)	
Lind	<i>Tilia cordata</i>	(S)	Tämligen allmän
Fällmossa	<i>Antitrichia curtipendula</i>	(S)	
Grön sköldmossa	<i>Buxbaumia viridis</i>	(S)	Habitatdirektivet
Stubbspretmossa	<i>Herzogiella selegeri</i>	(S)	
Guldlöckmossa	<i>Homalothecium sericeum</i>	(S)	
Rörsvepemossa	<i>Jungermannia leiantha</i>	(S)	
Asphättemossa	<i>Orthotrichum gymnostomum</i>	(S)	
Vågig sidenmossa	<i>Plagiothecium undulatum</i>	(S)	
Blåmossa	<i>Leucobryum glaucum</i>	(S)	
Krusig ulota	<i>Ulota crispa</i>	(S)	
Kattfotslav	<i>Arthonia leucopellea</i>	(S)	
Rostfläck	<i>Arthonia vinosa</i>	(S)	
Talltagel	<i>Bryoria fremontii</i>	(S)	
Gulpudrad spiklav	<i>Calicium adpersum</i>	(S)	
Ekspik	<i>Calicium quercinum</i>	VU	
Brun nållav	<i>Chaenotheca phaeocephala</i>	(S)	
Gul dropplav	<i>Cliostomum corrugatum</i>	NT	
Skriptlav	<i>Graphis scripta</i>	(S)	Tämligen riklig
Rödbrun blekspik	<i>Sclerophora coniophaea</i>	NT	
Gammelgranslav	<i>Lecanactis abietina</i>	(S)	Tämligen riklig
Skinlav	<i>Leptogium saturninum</i>	(S)	
Lunglav	<i>Lobaria pulmonaria</i>	NT	
Grynig blåslav	<i>Hypogymnea farinosa</i>		Tämligen riklig

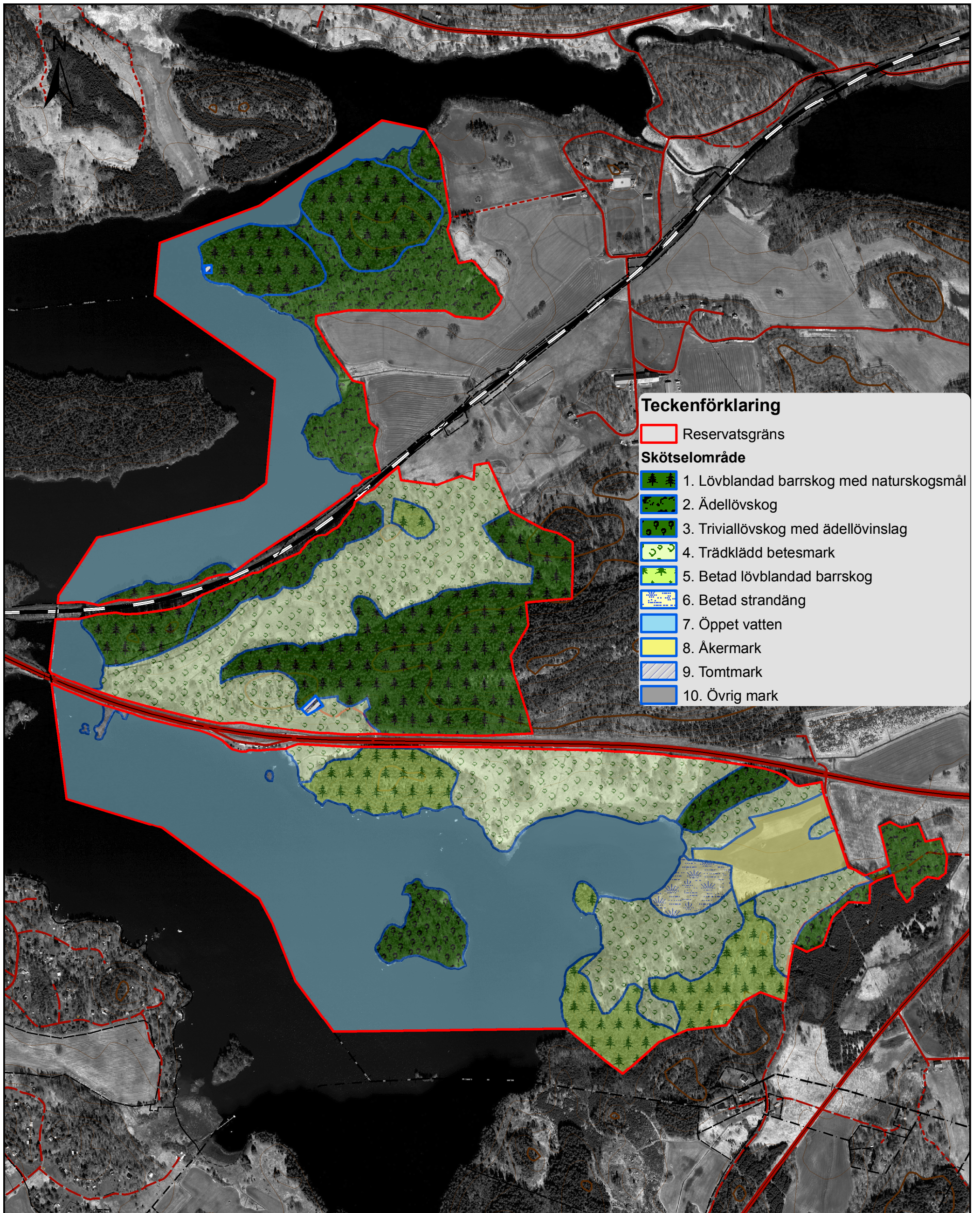
Veckticka	Antrodia pulvinascens	NT	
Kandelabersvamp	Artomyces pyxidatus	NT	
Apelticka	Tyromyces fissilis	VU	
Grangråticka	Boleyopsis leucomelaena	VU	
Bronssopp	Boletus appendiculatus	NT	Enda fyndet i länet
Flattoppad klubbsvamp	Clavariadelphus truncatus	NT	
Hasselticka	Dichomitus campestris	(S)	
Bolmörtsskivling	Entoloma sinuatum	(S)	
Orange taggsvamp	Hydnellum aurantiacum	(S)	
Blå taggsvamp	Hydnellum caeruleum	(S)	
Zontaggsvamp	Hydnellum concrescens	(S)	
Gul taggsvamp	Hydnellum geogenum	NT	
Skarp dropptaggsvamp	Hydnellum peckii	(S)	
Dofttaggsvamp	Hydnellum suaveolens	NT	
Scharlakansvaxskivling	Hygrocybe punicea	NT	
Oxtungsvamp	Fistulina hepatica	NT	
Kärnticka	Inonotus dryophilus	VU	
Rävticka	Inonotus rheades	(S)	
Luddticka	Inonotus tomentosus	NT	
Mandelrisk	Lactarius volemus	(S)	
Hasselsopp	Leccinum pseudoscabrum	(S)	
Vit vedfingersvamp	Lentaria epichnoa	NT	
Barkticka	Oxyporus corticola	(S)	
Grovticka	Phaeolus schweinitzii	(S)	
Granticka	Phellinus chrysoloma	(S)	
Tallticka	Phellinus pini	(S)	Tämligen riklig
Ullticka	Phellinus ferrugineofuscus	(S)	
Stor aspticka	Phellinus populicola	NT	
Svart taggsvamp	Phellodon niger	NT	
Druvfingersvamp	Ramaria botrytis	NT	
Gul fingersvamp	Ramaria flava	(S)	
Guldkremla	Russula aurea	(S)	
Fjällig taggsvamp	Sarcodon imbricatus	(S)	
Koppartaggsvamp	Sarcodon lundellii	VU	
Mjölmusseron	Tricholoma ustaloides	NT	
Granbarkgnagare	Microbregma emarginata	(S)	
Läderbagge	Osmoderma eremita	NT	Habitatdirektivet
Vågbandad barkbock	Semanotus undatus	(S)	
Bålgeting	Vespa crabo	(S)	
Allmän bastardsvärmare	Zygaena filipendulae	NT	
Liten bastardsvärmare	Zygaena viciae	NT	
Bredbrämad bastardsvärmare	Zygaena lonicerae	NT	
Stenknäck	Coccothraustes coccothraustes	LC	
Spillkråka	Dryocopus martius	LC	Fågedirektivet
Fiskgjuse	Pandion haliaetus	LC	Fågedirektivet
Mindre hackspett	Dendrocopos minor	NT	
Skogsduva	Columba oenas	NT	
Entita	Parus palustris	NT	



Skötselplanekarta

Bilaga C

Tillhörande skötselplan för Stenhammars naturreservat
Dnr 511-10023-2004





Bilaga D

Tillhörande skötselplan för Stenhammars naturreservat
Dnr 511-10023-2004

